

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ LXIII (1)

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA LXIII (1)

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LXIII
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor of the Topic:
Sanja Zlatanović

International editorial board:

Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinska, Peter Finke, Ana Dragojlović

Editorial board:

Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović, Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović

The reviewers:

Vojislav Stanovčić, Dušan Drljača, Dragana Antonijević, Slobodan Naumović, Irena Špadijer, Danijel Sinani, Biljana Sikimić, Branko Čupurdija, Gordana Gorunović, Mladena Prelić, Miroslava Malešević, Saša Nedeljković, Miroslava Lukić Krstanović, Ljiljana Gavrilović, Gordana Blagojević, Sanja Zlatanović, Jadranka Đorđević Crnobrnja, Đorđina Trubarac Matić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at meeting of the Department of Social Sciences SASA May 12th 2015

BELGRADE 2015

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LXIII
свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник Темата:

Сања Златановић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела
Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина
Мартинова, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Татиана Подолинска,
Петер Финке, Ана Драгојловић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић,
Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић

Рецензентски тим:

Војислав Становчић, Душан Дрљача, Драгана Антонијевић, Слободан Наумовић,
Ирена Шпадијер, Данијел Синани, Биљана Сикимић, Бранко Ђупурдија, Гордана
Горуновић, Младена Прелић, Мирослава Малешевић, Саша Недељковић,
Мирослава Лукић Крстановић, Љиљана Гавриловић, Гордана Благојевић,
Сања Златановић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња, Ђорђина Трубарац Матић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 12. маја 2015.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2015.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.co.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
Соња Жакула
аутори текстова

Дизајн корица
Горан Витановић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете и науке Републике Србије

Часопис Гласник Етнографског института САНУ индексиран је у:
DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Српски цитатни индекс);
Ulrich's Periodicals Directory.
The Bulletin of Institute of Ethnography SASA is indexed in: DOAJ (Directory of Open Access
Journals); SCIndeks (Srpski citatni indeks); Ulrich's Periodicals Directory.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Бео-
град : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 – (Београд
: Академска издања). – 24 cm

Годишње
ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај Summary

Тема броја: Град у Србији и Бугарској: компаративно ишчитавање актуелних процеса

Сања Златановић, <i>Град у Србији и Бугарској: компаративно ишчитавање актуелних процеса. Увод у темат</i>	9
Sanja Zlatanović, <i>The Town in Serbia and Bulgaria: a Comparative Reading of Current Processes. Introduction</i>	16
Ana Luleva, <i>Living with the World Heritage. An Ethnographic Study of the Ancient City of Nessebar, Bulgaria</i>	19
Ана Лулева, <i>Живети са светским наслеђем. Етнографско истраживање Старог града Несебара (Бугарска)</i>	32
Ivanka Petrova, <i>Social and Cultural Resources for the Setting up and Functioning of Family Enterprises in a Small Bulgarian Town</i>	35
Иванка Петрова, <i>Социјални и културни ресурси оснивања и функционисања породичних предузећа у малом бугарском граду</i>	47
Milena Benovska-Sabkova, <i>Urban Culture, Religious Conversion, and Crossing Ethnic Fluidity among the Bulgarian Muslims ('Pomaks')</i>	49
Милена Беновска-Сабкова, <i>Урбана култура, религијска конверзија и превазилажење етничке флуидности Бугара муслимана ('Помака')</i>	71
Љиљана Гавриловић, <i>Могућност Трећег: нематеријална културна наслеђа Града</i>	73
Ljiljana Gavrilović, <i>The possibility of the Third: Intangible Cultural Heritages of the City</i>	83
Соња Петровић, <i>И град и варош: сећања на свакодневни живот у предратном Београду</i>	85
Soňa Petrović, <i>Town and City: Memories of Daily Life in Pre-War Belgrade</i>	99
Дејан Крстић, <i>Зајечар: поглед на један провинцијални и погранични град у Србији</i>	101
Dejan Krstić, <i>Zaječar: A View of a Provincial and Border Town in Serbia</i>	119

VARIA

Никола Ф. Павковић, <i>Слава или Крсно име код Срба</i>	123
Nikola F. Pavković, <i>The Slava or Patron Saint's Day among the Serbs</i>	145
Мирјана Павловић, Младена Прелић, <i>Држава, статистика, мањине и моћ: етнички 'други' у Кнежевини и Краљевини Србији у огледалу пописа становништва</i>	147
Mirjana Pavlović, Mladena Prelić, <i>The State, Statistics, Minorities and Power: ethnic 'Others' in the Duchy and Kingdom of Serbia as Viewed through the Lens of National Census</i>	165
Маријам Керимова, <i>Russian Ethnology at The End of the 19th – the First Third of the 20th Century. Schools and Methods</i>	167
Маријам Керимова, <i>Руска етнологија у периоду од краја XIX до прве трећине XX века. Школе и методе</i>	175
Бранислав Пантовић, Ивана Башић, <i>Значај 'двоструке укорењености' (Потенцијал исељеника у међународним интеракцијама и креирању имиџа држава)</i>	177
Branislav Pantović, Ivana Bašić, <i>The Importance of 'Double Embeddedness' (The Potential of Migrants in International Interactions and in the Creation of National Images)</i>	192
Нина В. Аксић, <i>Птице злослутнице у словенским веровањима</i>	193
Nina Aksić, <i>Birds of Ill Omen in Slavic Beliefs</i>	211
Селена Станковић, <i>Sur l'emploi des toponymes du Kosovo-Metohija en français d'aujourd'hui</i>	213
Селена Станковић, <i>О употреби косовскометохијских топонима у француском језику данас</i>	228

Научна критика и полемика Discussion and Polemics

Надежда Бојаринцева-Карабашевић, <i>Мали градови – велики проблеми. Социјална антропологија малог града</i>	229
Милан Томашевић, <i>Архитекстура сећања</i>	231
Срђан Радовић, <i>Између црвеног и црног: Сплит и Мостар у култури сјећања</i>	233
Дуња Њаради, <i>Бесконачна игра позиционирања</i>	235

Нина В. Аксић

Етнографски институт САНУ, Београд

nina.miljkovic@ei.sanu.ac.rs

Птице злослутнице у словенским веровањима*

У раду се говори о птицама злослутницама и веровањима везаним за њихово оглашавање. Према заступљености атрибута злослутности, ове су птице разврстане у три групе. Представљени су начини предсказивања према оглашавању тзв. нечистих птица, као и различите врсте предсказања, тј. њихова злослутна „тежина“, на основу бројних примера са словенског културног простора.

Кључне речи:

словенски културни простор,
митологија, птице злослутнице,
оглашавање предсказивање

Сликаће ме на гробовима, и како стојим на снегу
Црн као слово. Научиће ме да кажем
Nevermore. Бићу славан. Голубица је, међутим,
Просто створена да обави тај задатак:
Нека у њеном лику нада обрасте у перје,
Нека у моме перју ужас добије лик.

(*Гавранов монолог*, Иван В. Лалић)

Птице, као део животињског царства, представљају значајан елемент народне традиције. Оне су у неким народним обредима главни чинилац успешности или неуспешности жељеног исхода, док у другима делују искључиво уз још неке чиниоце, па се тако, на пример, у припремању одређеног делотворног напитка користи део тела неке птице, уз многобројне друге предмете или биљке. Поред оваквог њиховог значаја у обредима, птице имају и одређене моћи предсказивања, које се углавном исказују њиховим певањем, тј. оглашавањем, или начином летења.

Птице се издвајају у посебну групу или класу на основу два диференцијална својства – локуса (небо, ваздух) и модуса

* Овај текст је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“* (ЕДБ 47016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

кретања („летети“), док се својство појединачности или мноштва у вези с њима у целини јавља као интегрално. (...) Код птица се јасније него у другим групама животиња испољава опозиција чист (светао, добар) – и нечист (ђаволски, зао), која обухвата већи део свих птица и која се углавном подудара с опозицијом безопасан – грабљивац (Гура, 2005: 394).

Овом приликом ће бити представљене оне птице које спадају у нечисте, и то на начин на који их А. Гура у својој капиталној монографији *Символика животних в славјанској народној традицији* (*Символика животиња у словенској народној традицији*)¹ разврстава, чему додајемо и једну подврсту – птице злослутнице, које се издвајају по својој предсказивачкој моћи. Треба на самом почетку обратити пажњу на својеврсни хтонизам одређених птица, из кога засигурно проистиче њихов злослутни карактер. Те птице А. Гура описује, пре свега, као оличење хтонског света: *Хтонизам као особина, својствена пре свега гмизавцима, у овој или оној мери својствена је и неким птицама, нарочито црним гавранима, ноћним совама, црном детлићу и неким другим* (Гура, 2005: 395).

У нечисте птице, према А. Гури, спадају следеће: 1. вране (гавран, врана, чавка, гачац),² 2. јастреб, кобац и 3. сврака. Међу њима се као птице које доносе лоше вести, тј. слуте на зло, па су познате као *птице злослутнице*, издвајају гавран, врана, чавка, али и још неке које Гура не сврстава у нечисте (кукавица и др.). О овим птицама ће у раду бити речи, а биће поменуте и неке птице које не спадају у злослутнице (голуб, ластавица и др.), али за које се ипак везује покоје веровање да могу предсказати неко зло. Нечистоту, као и злослутност појединих птица, приказује и једно народно веровање са Хвара: пред децом не ваља чак ни поменути птице као што су гавран, сова, кукавица и друге (Ђорђевић, 1938: 43). Ове птице се често пореде и са ђаволом, тј. са врагом и вештицом, управо због своје црне боје и злослутног карактера.³

О птицама у словенској култури, њиховим називима, њиховом пореклу и начину настанка, о сличностима са човеком, способностима скривања блага, надмудривања и предсказивања, као и о многим другим њиховим карактеристикама, написани су многи ауторски радови и студије, а издати су и читави зборници и бројеви часописа њима посвећени, као нпр. *Кодови словенских култура* (2003), чији је осми број посвећен птицама, и зборник *Птице:*

¹ А. В. Гура, *Символика животних в славјанској народној традицији*, Москва: Издагелство «Индрик», 1997. У овом раду коришћен је превод монографије на српски језик – Гура 2005 (преводиоци: Љ. Јоксимовић, С. Ранковић, В. Лазаревић, С. Богојевић, В. Маричић, М. Грбић), и сви наши наводи односе се на стране превода.

² За ове птице, како Гура сматра, у словенској се култури везују веома сличне представе, као и називи, те их он сврстава у вране. У исту групу – групу нечистих и злослутних птица, он сврстава и свраку, јастреба и копца, као и ноћне птице, сову, буљину и ћука (Гура, 2005: 396–438).

³ О претварању вештице у различите птице више видети у: Ђорђевић, 1953б: 6–7, 27.

књижевност, култура (2011). Пажње вредним показује се и значај птица и истицање њихових способности у народним питалицама/загонеткама, које су веома заступљене у народном животу словенских народа.⁴ Поред етнографске грађе која сведочи о улози оглашавања ове врсте птица, у различитим фолклорним жанровима код балканских словенских народа, у усменој епској поезији посебно, гавран се среће када се говори о ратовању, биткама и смрти јунака – он ту смрт најављује или објављује.⁵

Веровања о предсказањима птица злослутница у словенском митолошком фонду представљена су прегледно, пре свега на основу материјала садржаног у монографији А. Гуре (Гура 2005) и у *Словенској митологији* (СМ 2001)⁶, а тај преглед је допуњаван грађом са наших јужнословенских простора, представљеном у *Српском митолошком речнику* (СМР 1998) и публикованим радовима старијег и новијег датума, како би се на основу целовитијег увида могли извести одређени закључци везани за ову врсту птица, првенствено за њихову улогу предсказивача или весника и за „поруке“ које носи њихово оглашавање.

Бити црн као гавран, а кукати као сиња кукавица

Гавран. А. Гура сматра да у групу врана спадају гавран, чавка, гачац, као и сама врана. У многим словенским традицијама легенде описују „гаврана“ писмоношу, весника смрти, проналазача блага и др., односно – птицу са сличним карактеристикама, али која се не именује.⁷ Гавран или врана се често јављају и у народним бајкама или баснама, где имају одлике мудре птице која преноси лоше вести, зна неку тајну или чува благо, а понегде бива и смешна због своје хвалисавости (СМ, 2001: *гавран и врана*). У вези са претходним је и навод А. Ломе о томе да стрвождерска особина и црна боја чине гаврана *предзнаком и симболом смрти, несреће, но на другој страни она, удружена са искуственим чињеницама да је гавран најинтелигентнија од свих птица, (...) пружа основ за развој сложенијих митолошких представа* (Лома, 2003: 109). Из народних епских песама које је записао В. Ст. Караџић позната нам је такође улога гаврана као весника смрти и несреће, а преко честе формуле која се јавља на почетку песме: *Полећела два врана гаврана*.

Све ове особине гаврана и врана виде се и у клетвама. Како истиче Л. Ђаповић, у таквим се клетвама проклињаноме *жели да му птичурине кљују тело. Тако се проклиње: „Чавће и гаврање те по сливе разнели!“*, или *„Чавће му мозак искљуцале, очи извадиле!“*, *„Вране кости да ти разносе!“*, *„Гаврање*

⁴ О различитим загонеткама везаним за птице говори се у радовима Б. Сикимић (Сикимић 2011) и С. Самарџије (Самарџија 2011).

⁵ Више в. у: Васева, 1998: 102–106; Лома, 2003: 109–132; Фајгељ, 2011: 54–55.

⁶ Ова је публикација проистекла из рада на вишетојној енциклопедији *Славянские древности* 1–5, Москва, 1995–2012.

⁷ О птици сличној или истој као гавран у легендама в. више у: Лома, 2003: 109–132.

те разнели!" (Ђаповић, 2009: 69). Гавранова глава, као и делови тела, нпр. нокти или крила, користе се често у разним бајањима (љубавним, против урока и др.) (Мијушковић 1985) и у народној медицини (Гура, 2005: 397).

Гавран се сматра творевином ђавола (отуда његова црна боја), који се и сâм може претворити у гаврана, а и вештица се може препознати по томе што на њеној кући стоји гавран. Чајкановић је, према подацима из збирке Симеона Ј. Ђурића, записао причу о постанку гаврана од *сина који се занео у игри и заборавио да изврши очеву заповест (на после дрско одговорио да није могао доћи раније јер нема крила)*, те га је болестан отац проклео *да добије крила и тело као у врага* (Чајкановић, 1927: 461). Постоји и легенда по којој је, за казну, гавран од беле птице постао црн, и од тада мора да се храни стрвинама (СМ, 2001: *гавран и врана*). Због грабљивости, гавран се везује за вука, те се сматрало да *ако неко пева у шуми и види г., набасаће на вука*, или да *грактање г. над стадом најављује вуков напад на стоку* (Исто). Гавран и врана се у словенској култури још повезују и са мотивима крви, крађе и смрти, а сматра се да дешавање повезано са сваким од наведених мотива гавран или врана предсказују тако што га изговоре (за смрт или крвопролиће, у делу Русије сматрају да гавран гаче „крв, крв“) (СМ, 2001: *гавран и врана*; Гура, 2005: 401), или пак прелете преко куће или села, што илуструје и новији теренски пример из Метохије: *Гавран то. (...) Е, он гаче, горе, дол'е гаче, гаче... Кад ти прође преко обора, преко куће, то саи (= истина) имаи лоше ти изађе за нову годину* (Милорадовић, 2010: 66). Црна боја и непријатно грактање су најважнија спољашња обележја на основу којих се и гаврану и врани приписују особине злокобних птица (Васева, 1998: 89).

Код свих Словена, дакле, гавран или врана предсказују нешто лоше и сматрају се злослутним птицама (Гура, 2005: 401), па се тако и код становништва на просторима некадашње Југославије срећу следећа веровања везана за гаврана:

У Херцеговини се гавран сматра као „вјесник несреће; ако он пане на кућу, онда ће та кућа остати без домаћина или је већ остала, а ако често налијеће изнад куће и гракће онда и то слути несрећи. Кад се у селу појави више гавранова онда ће у том селу бити наскоро људска погибија. У вријеме битке изнад које војске гракне један или више гавранова та ће војска веома погинути у првом сукобу“ (Ђорђевић, 1958: 54). *Ако гавран лети гробљу или око гробља, то је рђав знак: слути смрт, неко ће се скоро сахранити (Бершићи)* (Филиповић, 1972: 218). *Кад гавран „гракће“ у селу, некога ће да закоби: неко ће умрети (у Булачанима)* (Ердељановић, 1939: 500).

У источној Србији се сматра и да је гавран тај који је на сабор у коло донео парче меса и тако предсказао долазак Турака и помор народа (Ђорђевић, 1958: 54). Сматра се да гаврани предсказују и лоше време, тј. кишу. Гавран који на пољу падне на бразду може предсказати изумирање породице или

извршавање казне за почињени грех у одређеном колену, одређеном бројањем бразде на коју је пао гавран (Филиповић, 1972: 218).⁸

Као помоћ у одагнавању лоших вести које доносе гавран или врана, углавном се изговарају одређене формуле; тако се у Пољској каже: *Пу, пу, со теби у очи, нека ти измет у грло скочи, од тебе је, врано, боља Христова воља* (Гура, 2005: 402), а у Шумадији, где се верује да гавран доноси смрт када гракће, говори се: „*Ту ти глас, за морем ти част!*“ (Ђорђевић, 1958: 54–55) и др. У неким местима у Србији постоји и забрана убијања гаврана, јер се он сматра птицом пророчицом која доноси вести о боју и брани од града. Гавран се каткад истиче и као доносилац добрих вести, па тако у једној песми забележеној код Вука Караџића доноси момку вести о свадби (Карановић 2011); у овом случају је истакнута његова позитивна посредничка улога између овога и онога света, из кога доноси добру вест.

Чавка је, као значајна птица злослутница, код Срба позната исто колико и сам гавран. Она предсказује смрт, лоше време и разне друге несреће, а све се то очитује у начину на који лети – узнемирено се врти око куће или села, или предсказује неку невољу када лети у јату (СМР, 1998: *чавка*; Филиповић, 1972: 218). Чавка или врана могу да наговештавају гладну годину (у Војводини), пораз војске (у западној Украјини), а лош знак су и путнику коме прелете пут (у Пољској) (Гура, 2005: 402).

Овде скрећемо пажњу и на асоцијације везане за гаврана и врону које се налазе у *Обратном асоцијативном речнику српскога језика* (Драгићевић и др. 2011), а које указују на карактеристике ових птица: гавран – црн 16; нос, песма 1; врана – нос.⁹ Велико занимање за многобројне улоге гаврана у народним веровањима доводи и до његовог значајног присуства не само у народној књижевности, о чему је већ било речи, већ и у уметничкој књижевности словенских народа. Из мноштва приповедака и песама са гавраном као лајтмотивом, издвајамо песму *Гавранов монолог*, Ивана В. Лалића, која доноси значајан уметнички доживљај народних дуалистичких представа о гаврану (Делић 2011). Гавран је заступљен и у ликовној уметности словенских народа, а једна од најпознатијих слика у српској уметности – инспирисана клетвом и гавраном – јесте слика Петра Лубарде *На кућу ти гавран пао*.

Сврака. Ова птица је такође нечиста и сматра се да је настала од ђавољег испљувка, те да је она сама – зао дух или вештица (Гура, 2005: 15–16). Како би се стока заштитила од злог духа или вештица, или како би коњи били плоднији, сврака се качи на стају (Гура, 2005: 418–419). Дакле,

⁸ О томе шта предсказује гавран видети више у: СМР, 1998: *гавран*.

⁹ Овде упућујемо на већ помињани текст А. Ломе (Лома, 2003) у коме се тумаче етимологије оронима *вран* и *гавран*, као и значење мотива *два (врана) гаврана, као носилаца лоших вести и уопште казивача* у српској народној поезији, и у коме аутор долази до закључка да *формула два врана гаврана највероватније значи – црна велика птица певачица*.

сама ова птица може имати две улоге – грабљиву и заштитничку¹⁰. На основу домаће литературе и теренске грађе може се приметити да је сврака на нашим просторима пре свега представљена као птица која најављује долазак гостију или гласове, те да она није злослутна сама по себи, већ у контексту одређених негативних догађања. Сврака се такође могла користити и као лек у народној медицини (Ђорђевић, 1909: 224).

Како А. Гура наводи, у Украјини и у Пољесју сматра се да свраке које креште на кући, нарочито ноћу, слуте смрт у кући; (...) Несрећу, према пољским представама, слути крештање свраке човеку који се спрема на пут (Гура, 2005: 419), а негативан предзнак сврака доноси и ако се појави у сну, те том приликом значи да ће особи која ју је сањала умрети мајка. Код Срба је једино што сврака може негативно предсказати, како истиче Т. Ђорђевић, то да у Челебићу, у Босни, „кад сврака дође пред кућу и окрене реп према кући значи да ће стићи од власти неугодних налога“ (Ђорђевић, 1958: 57). Још једна амбивалентна улога ове птице очитује се управо у њеним предсказивачким моћима, јер она као нечиста птица има и улогу весника позитивних догађања: на пример, у Русији се сматра да ће болесник оздравити у кући на којој се нађе сврака, док код Срба она предсказује долазак гостију или неку вест.¹¹ Занимљиво је да један предзнак може имати два контрадикторна тумачења у две различите области са словенским живљем (Гура, 2005: 42), а контрадикторност се среће и код појединих веровања везаних за две злослутнице – врону и свраку: С. Тројановић је забележио у Љутовници: ако на прву бразду падне прво врана, добро је (враниће се жито од рода), а ако прво падне сврака, не ваља (летина ће бити шарена) (Филиповић, 1972: 218).

Јастреб и кобац. Јастреб, поред тога што је нечиста птица, има и свој злослутни карактер, а често се пореди са гавраном или копцем зато што предсказује смрт. Неретко им се могу заменити и имена, што се дешава поготово на руском говорном подручју (Гура, 2005: 405). У многим словенским земљама постоје различити обреди сахрањивања јастреба, а такође и одређене дечје игре из којих се јасно очитује повезаност јастреба са симболом смрти (СМ, 2001: *јастреб*). Тако, примарни смисао обреда *изгона и сахране* јастреба, посебно очуваног у Украјини, јесте у *заштити села од смрти коју оличава „црна птица“* (Гура, 2005: 406). Постоји и веровање да *крештање ј. предсказује кишу*, а за ово је везана и легенда о томе како је Бог казнио јастреба да пије само кишницу (СМ, 2001: *јастреб*).

Кобац је поједнако нечист и злослутан колико и јастреб. Тако, у народној приповеци *Син и Ђаволски занат*, зли Турчин се претвара у копца (Чај-

¹⁰ У целини, симболику свраке образују два основна комплекса представа: њена нечиста природа и демонске, штеточинске функције, с једне стране, и њена улога „брбљиве“ веснице и веште мудрице – с друге стране (Гура, 2005: 424).

¹¹ *Вест као обавештавање о нечему, мотивисана је „говорљивошћу“, „брбљивошћу“ свраке, тј. овај предзнак има другачију семантичку природу и није повезан са симболиком свраке као нечисте птице* (Гура, 2005: 420).

кановић, 1927: 93–95), те се уочава да у српској народној традицији кобац заузима место зле птице.

Сова (јејина, буљина, ћук, кукувија). Злослутност сове заснива се, пре свега, на томе што припада породици ноћних птица (ноћ је време свега што се везује за онострани, хтонски свет), а затим на веровању да је настала од ђавола, па да стога живи ноћу и да је вечна (СМ, 2001: *сова*). Такође се мисли да се вештице могу претварати у сову, а код већине словенских народа се верује и да је она болест која лети ноћу (СМ, 2001: *сова*; Гура, 2005: 427), па тако и у области Хомоља за ову врсту птица *мисле да и нису птице, већ болештине које се у птице претварају и ноћу лете. Зато се сељаци свих ноћних птица много боје* (Ђорђевић, 1958: 40). У словенском се свету верује да је сова неударата жена или удовица (слично кукавици), те је због тога тако усамљена, а код Срба постоји и легенда да је сова лења удавача, те је у сваком случају *женски принцип* код ове птице веома уочљив; због овакве своје особине, сова често може предсказати и безбрачност (Гура, 2005: 432–434).

Сова код свих словенских народа пре свега предсказује смрт, коју најављује тако што се ноћу огласи, тј. закрешти на крову куће будућег покојника или у његовом селу, или пак тако што му *удари у прозор* (Гура, 2005: 425). Оглашавање сове се често повезује са речима *сахрањуј* или *укопај*, те се због тога ова застрашујуће злогласна птица налази и у једној бугарској клетви: *Нек ти буљина хукне на комину!* (Исто). Веровање да сова *ако се чује у селу и особито близу куће, предсказује смрт* (СМР, 1998: *сова*) среће се и у Босни, Хрватској, Црној Гори.

У Херцеговини „ако јејина гуче више куће, онда ће у тој кући, или бар у селу, убрзо неко умријети, а ако гуче у каквом кришу изван села онда ти слуги на промјену времена“ (Ђорђевић, 1958: 43). *У Хомољу кажу да „не ваља деца да слушају глас јејине или сове ушаре, јер могу остати без матере“.* Исто тако жена која има мало дете *„не ваља да чује буљину, сову или ћукавца, јер су то зле душе које могу измамити дете из куће, то јест могу га уморити“* (Исто, 44).

Уз предсказивање смрти, она може да предскаже и пожар, али та два момента углавном се срећу паралелно (Гура, 2005: 427). Да сова, тј. кукувија, може значити несрећу сваке врсте закључујемо из примера забележеног од саговорника из Метохије, који говори о времену непосредно пред протеривање Срба из њихових домова:

Кукувија ју вичем. Она виче само кукуви, кукуви, дал’еко било од ове куће и од свакога. Не дај боже никоме Србину лоше. И не вол’им никоме да се деси. (...) Они кажу: кад ти прође преко обора, ел преко куће, каже, то нешто се деси за ту годину. Мора да се деси. А стварно, викала је прет авим излазењу, кад смо тел’и да бегнемо оно прол’еће (Милорадовић, 2010: 66).

Сова на словенским просторима може предсказати и невреме или лепо време, поплаву, родну или гладну годину, док се сматра да ће се онај који

ћука први пут у години чује босоног спотицати читаве године (Гура, 2005: 436–437).

Насупрот претходним предсказањима, сова или ћук се код словенских народа сматрају и предсказивачима рођења детета (Гура, 2005: 426–427). Треба и овде обратити пажњу на тзв. хтонска обележја ове птице и успоставити везу са оба пола њихових предсказивања – смрт и рођење; и за једно и за друго увек су „заслужни“ преци.

Совини делови тела могу се употребљавати и у бајању, лечењу, али и као амајлије (Ђорђевић, 1938: 254). Међутим, верује се и да *ко буде дуго носио кукувијино срце, тај ће постати вештац, односно вештица* (Ердељановић, 1948: 332).

Кукавица. *Кукавица те превари – није добро. Не дај божје, за ову годину кад те превари кукавица. Некоме се прођи, некоме се деси тако – кукаш ону годину* (Милорадовић, 2010: 65). На словенским странама се сматра да многе птице могу да „омрсе“ човека,¹² а понајвише кукавице, и то на дан када се први пут зачују у тој години, што најчешће бива за Ђурђевдан (Гура, 2005: 528). Поред веома лоших најава по човека, на словенским просторима сматра се да кукавица најављује и родну/неродну годину, оскудицу/имање новца, срећу/несрећу, веселост/невеселост. Она тако предсказује човекову глад, болест, смрт, девојци – неудају¹³, лош род за сејача, а домаћици – укварено сирће и др. (Ђорђевић, 1909: 61–62).

Постоје разна веровања о настанку кукавице, али у свим словенским народним веровањима ова птица има женску симболику. Веома често се сматра да је пореклом удовица, или пак сестра која је тужила за братом, те ју је он проклео, или се Бог наљутио и претворио је у птицу (СМ, 2001: *кукавица*; Гура, 2005: 512–516). У Србији се понегде верује и да су кукавице – сестре кнеза Лазара (СМР, 1998: *кукавица*). Сматра се и да у кукавици обитава душа упокојеног, па она тако представља везу овог и оног света – гласницу *с оног света која остварује контакт између живих и мртвих* (Гура, 2005: 533). И њена боја (сива или црна) представља лош знак или везу са *оним* светом, те уз њу, пре свега због боје, иду и придеви *сиња* или *црна*. Из свега реченог произилази и њена основна предсказивачка тема – смрт.

У многим крајевима, поготово код Источних Словена, постоји веровање да кукавица може одговорити на питање колико ће година живети онај који јој то питање постави, или када ће ко из куће умрети (Гура, 2005: 529). Поред ових гатања о времену смрти, сматра се да кукавица свакако предсказује смрт газде на чију кућу слети, или пак неког укућанина (Исто, 530–531).

¹² *Омрсити* овде значи: чути птицу да пева, тј. кукавицу да кука, пре него што се тога јутра ишта поједе. Тада се сматра да је кукавица преварила човека, тј. да га је „окукала“, и да ће му те године све ићи лоше.

¹³ Да девојка не би остала неудата, треба да одлomi парче коре дрвета на коме је кукавица, да кроз њега погледа у кукавицу и изговори одређену магијску формулу (Ђорђевић, 1909: 61–62).

Слична предсказања могу се првенствено наћи на просторима Србије, Македоније и Босне и Херцеговине.

У Тешањском котару „вјерују да онај који у селу први чује у прољеће кукавицу гдје кука неће дочекати слиједеће године, јер ће умријети“. У Скопљу и околини „ако ко чује кукавицу пред вече за цело ће умрети још те године, неће сачекати кукавицу догодине“ (Ђорђевић, 1958: 17).

Женска симболика и повезивање ове птице са смртним исходом приказани су и у клетвама: *Кукавице да ти кукају по кућуту!, Црна му кукавица на кући закукала! и Кукавице да му кукају на комин!, у којима се реч кукавица користи у оба своја значења – птица и женска особа која жали, и оба се користе да би асоцирала на жељену смрт у кући проклињане особе (Ђаповић, 2009: 55–56).*

Код свих Словена има пуно веровања и прича о томе у које доба године кукавица кука. У зависности од подручја за које се везује, она почиње да кука на Благовести или Васкрс, а престаје за Петровдан, Ивањдан или Видовдан, када се врши обред „дављења“ кукавице, или се пак она сама удави јечмом (Гура 2005, 516–522). Постоје и различити обреди који се морају извршити када се први пут у години зачује кукавица, како некога, на пример, не би прогањале гује читаве године, или како би се одбранио од инсеката и змија (Ђорђевић и Чајкановић, 1925: 384). Но када год да се зачује, кукање *се сматра у народу као нарицање у коме се тобож јасно речи распознају* (Ђорђевић, 1958: 10). Такође, од значаја је и доба године када се кукавица оглашава, као и код многих других птица. Тако је Вук Караџић у *Српском рјечнику* из 1818. године прибележио и овакво веровање: *Кад кукавица изиђе рано те кука по црној шуми, онда кажу да ће бити зло (оне године) за ајдуке; али кад кукавица кука по зеленој шуми, онда су ајдуци весели* (Српски рјечник, 1969: кукавица).

Пупавац (пупуњак). На источнословенским просторима верује се у предсказања пупавца о гладној години:

У рејону Лавова сматра се да ако пред Тројицу пупавац закрешити три пута, година ће бити родна, а ако закрешити само два пута – рода неће бити (Гура, 2005: 450). *Код Украјинаца у Галицији уочена је и другачија мотивација овог веровања: целе године ћеш ићи у поље празног желуца, тј. гладан* (Исто, 448).

Са овим представама може се повезати веровање присутно код Украјинаца и Јужних Словена *да ће човеку целе године смрдети из уста ако у прољеће пупавца први пут чује на празан желудац* (Гура, 2005: 447–448), забележено давно као често код Срба у Левчу и Темнићу (СЕЗБ, 1909: 438), али и недавно у Метохији: *А за пупуњка, базди ти душа за годину дана. Кад дуваш овако, има ти мирис душа* (Милорадовић, 2010: 65).

Пупавац може навестити и смрт некога од укућана ако *луна на углу куће, међутим, већина предсказања која се везују за ову птицу нису са трагичним предзнаком, тј. пупавац најчешће својим оглашавањем или кљуцањем у*

прозор или врата предказује гладну годину, скорашњи мраз или кишу (Гура, 2005: 450).

Слепи миш.¹⁴ *Пољаци из Сандомирске Честе у слепом мишу који уле-ти у кућу виде злог духа који посећује онога кога ће ускоро да води са собом. У Русији слепи миш који уле-ти у кућу наговештава несрећу* (Гура, 2005: 452). Овакав злослутни карактер слепог миша може бити изведен из његове црне боје и хтонског обележја¹⁵ – као ноћне птице. Делови тела слепог миша се највише употребљавају као амајлије (Ђорђевић, 1938: 254), а одређени делови његовог тела стављају се и у љубавни напитак (Ердељановић, 1948: 332).

* * *

Овакав, претходно дати поредак птица злослутница направљен је пре-ма учесталости њиховог јављања у народној традицији и према интензитету њихових лоших предказања (смрт, глад, лоше време). Слепи миш и кос, иако се за њих везује објава доношења смрти, представљени су на крају из два раз-лога: о њима понајмање сведочи народна традиција и злослутност није једна од њихових основних одлика.

Бити голуб из враниног гнезда и бити као врана међу голубовима

Поред оних птица које се првенствено одређују као *злослутнице*, постоје и оне које немају овај атрибут као основни, тј. не спадају у нечисте птице, па чак уз њих понекад стоји придев *божанска*, али се – на другој страни – од њих може чути и какав „злослутни глас“. Такве птице су, на пример, голуб, ластавица, рода и кокош.

Грлица. О грлици није писао А. Гура у својој монографији, али следећи пример из Метохије представља једну злослутну карактеристику грлице коју би требало истаћи:

А грл'ица што грчи – каже, ломии судови. Знаш, дигн'еш се из кревета ујутру, ти ниси нешто турила у уста, и отидн'еш, изађеш негде у, ил'и код стоке, ил нешто да радиш у бакчу, ил'и... Она те превари, знаш. Чујеш ју најпре. То најпре кад ју чујеш. У прол'еће... (...) А грл'ица то ти је жива истина, ако те превари, ломии судове за годину. Ствари: опереш шољу – сло-миш, опереш чашу... (Милорадовић, 2010: 65).

¹⁴ Према свом зоолошком статусу, слепи миш спада у сисаре, али се у народу перципира (и) као птица.

¹⁵ Износимо овде претпоставку да начин спавања слепог миша (наопако, наглавачке) такође може бити одлика његовог хтонизма, као положај обрнут од онога који је уобичајен за овоземаљска бића.

Такође, треба приметити да оваква злослутна карактеристика – ломљење судова и слушање ове птице „на празан желудац“ – може да нас упути и на још неке птице: пупавца, роду, ласту и др. Тако, *онај „ко наштину чује ласту или грлицу изгубиће нешто“* (СМР, 1998: ластавица).

Голуб. Што се тиче веровања везаних за голубове, она су различита у словенским земљама (Гура, 2005: 458–462). Такође се сматра да голубови могу предвидети како смрт тако и кишу (СМ, 1998: голуб).

У јужној Србији сматрају да ако се први голуб у пролеће чује на празан желудац, следи некаква штета. Слична веровања тичу се и других птица (Гура, 2005: 459–460). *Према веровањима, голуб се појављује у моменту нечије смрти* (Пољска), *а ако улети у кућу предсказује смрт* (Русија). *У северноруским погребним нарицањима, смрт у виду сињег голуба излеће кроз прозор* (Исто, 461).

На нашим просторима, у Босни и Херцеговини, забележено је и веровање да ће се раскућити кућа у којој голубови свију своје легло, а *кад дођу туђи голубови на кућу у којој има болесник, па ту гучу, онда кажу да ће тај болесник умријети* (Ђорђевић, 1958: 39).

Ласта (ластавица). У Босни и Херцеговини, Србији (Хомоље) и у Хрватској (Самобор) постоји веровање да ласте предсказују какво ће бити време начином на који лете – ако лете високо, биће лепо време, а ако лете ниско, онда ће бити киша. Такође се сматра и да ако ласта лети ниско, на тај начин може предсказати нечију смрт (Ђорђевић, 1958: 29). Међутим, улога весника смрти није карактеристична за ласту.

Таква предсказања срећу се, по правилу, код Источних Словена. (...) Код Руса, ако ласта улети у собу – предсказује у њој покојника. (...) Украјинци у источној Галицији сматрају да ласта која је улетела кроз прозор предсказује смрт у кући у року од годину дана, болест, или било какву несрећу. Понекад се веровање да ласта која улети у кућу наговештава смрт среће и у Пољској (Гура, 2005: 470–471).

На југу словенског света (Ђевђелија са околином, Скопска Црна Гора) забележена су и мање драматична предсказања везана за ову птицу: *на Младенце сваки окуси залагај хлеба, „јер долазе ласте и роде и не ваља човека да затекну човека на гладно срце, јер ће целе године ломити чаше, шоље, тестине и тако даље“*, или девојка може остати неудата оне године када је ластавица превари (Ђорђевић, 1958: 30–31).

У неким крајевима словенског света верује се да ластавица која напусти своје гнездо предсказује смрт некога из куће или чак свих укућана (нпр. у Укарјини), а негде и упозорење да ће кућа изгорети у пожару, док рушење ластавичјег гнезда производи различите казне, које готово све у основи имају мотив смрти (Гура, 2005: 463–465). Веома је важна и забрана убијања ласте, која се среће у Скопској Црној Гори, *јер и она „лошо куне“* (СЕЗБ, 1907: 502),

а ако јој се поруши гнездо, сматра се да ће се чобанима растурати стока или ће опустети кућа (Ердељановић, 1948: 332).

Рода (штрк). Важна карактеристика злослутности роде јесте и њена могућност предсказања пожара, па тако код Чеха постоји веровање да ће пожар захватити кућу или село где нема родиног гнезда, док одлетање роде из гнезда највљује да ће кућа остати пуста или да ће неко од укућана умрети (Гура, 2005: 496). Рода може и да „омрси“ човека, па тако у околини Ћевђелије „народ верује да се девојка не може удати те године ако је рода, ластва или кук (кукавица) пребије (превари)“ (Ђорђевић, 1958: 51). Такође, сматра се да ће онај који чује роду „на празан стомак“ разбијати лонце целе године, или ће га рода пребити (Гура, 2005: 489). Дакле, рода према овим својим двама карактеристикама наликује ласти, кукавици и грлици.

Рода, у зависности од тога на који начин стоји, може предсказати и каква ће бити година:

Ако пак прву роду видиш непомичну, тј. како стоји, нарочито ако стоји на једној нози, или ако лежи, година ће бити рђава – сушина, несрећна, тешка, бићеш лењ, „тежак“, разболећеш се, умрећеш, нећеш се удати (Гура, 2005: 488).

Кокош. Постоји веровање да је свет настао из космичког јајета, те тако постоје и разни обичаји и обреди везани за поштовање култа јајета и кокошке, а самим тим – и многобројна веровања у предсказања кокоши (Влчева, 2003).

Петлови који не певају у устаљено време зову се *кривци*, и то су најчешће црни петлови: *Кад петли поју дању, умреће неко у брзо; а кад певају у вече, промениће се време* (СЕЗб, 1907: 503), али се у неким крајевима нерадо чува и *бијели кокош (...)* као *кобна птица* (Ердељановић, 1931: 336). Дакле, верује се да оглашавање таквих петлова носи неко лоше предсказање – углавном неку болест или смрт, али и промену времена, тј. претежно долазак лошег времена (СЕЗб, 1911: 584; СМР, 1998: *петао*). Ови петлови, с обзиром на то да су везани за хтонски свет, помињу се и у народној приповеци *Мајка оживела сина: Иди кући, запали три свеће, па кад оне догоре и запевају петли кривци, тада ће ти син доћи* (Чајкановић, 1927: 422). Обред жртвовања црног петла или кокоши веома је распрострањен, поготово код Јужних Словена, и то најчешће у циљу спречавања смрти некога из куће; у тексту о петлу у хтонском култу код античких Грка и код Срба помиње се и значај клања петла на Св. Илију, које је обавезно обавити да не би умро домаћин куће (Милошевић и Цермановић, 1954: 111). У Хомољу се верује и да црни петла може предсказати ко ће се повампирити, и то тако што се петла однесе на гробље и у ономе гробу на коме је преспавао налази се вампир (Ђорђевић, 1953а: 199).

На нашим просторима се сматра лошим знаком када се кокош огласи попут петла. Такво њено оглашавање најчешће предсказује смрт некога из куће и ту кокош треба заклати.

У Разгоји (врањски округ) се сматра да *кад петао запева на кућном прагу, доћи ће гости*, а *кад кокошка пропева, неко ће из те куће умрети* (Ђорђевић и Чајкановић, 1925: 395–396). *И кокош може понекад пропевати, то јест може почети певати као петао. Кокошије кукурекање свуда се сматра као зла слутња* (Ђорђевић, 1958: 69). У Србији „*кад у вече кокоши какоћу на седалу хоће болест и смрт*“. У Грачаници, у Босни, „*ако у јутро рано све кокоши закакоћу онда слуте да ће неко у кући умријети*“ (Исто, 70).

Кокош може предсказати и непогоду, те се тако код С. Тројановића помиње овакав обичај: *Кад се врате на исто место одакле су пошили, закопају живо пиле у земљу, али тако да му само глава вири. (...) То пиле је кадро да им тачно прокаже када ће бити града, јер оно пред град, одмах дигне главу у небо на пишти* (СЕЗБ, 1911: 172).

Кокош се користи и у народној медицини, тј. најчешће њени делови тела, као што је нпр. перо, али и у бајањима, где се поготову помињу црна или црвена кокош (Ђорђевић, 1909: 232–233; Ердељановић, 1921: 142).

Детлић, жуна. Детлић може навестити смрт или болест, па је тако код Источних Словена нарочито (...) *раширено веровање да детлић (...) који удара у зид или ћошак куће наговештава покојника. (...) Смрт или тежку болест наговештава и црни детлић који је човеку прелетео пут* (Гура, 2005: 537). Такође, детлић може предсказати и пожар, нпр. у једној руској области (везано за јарко црвену боју његове кресте), или пак навестити кишне и снежне падавине, нпр. у делу Пољске (Исто, 536–537). У литератури и грађи са наших терена нисмо наишли на помињање ове птице у истраживаном контексту што може значити да оваква веровања везана за ову птицу у нашем народу или нису постојала или су временом изгледела и нестала.

Јаребица. И јаребица има злослутне карактеристике, пре свега у веровањима Лужних Словена.

Рецимо, родопски Бугари поштују забрану уношења јаребичјих јаја у кућу, да се на кућу не би навукла несрећа. У Далмацији постоји веровање: сусрет с јаребицом прети путнику смрћу. Код Белоруса из губерније Гродно јаребице зими у близини насеља предсказују међаву (Гура, 2005: 540).

* * *

Чисте птице углавном носе повољна предсказања, осим понеког, од којих је већина приказана у претходном делу текста. Закључна напомена везана за ове птице, која би се уз постојање обимније грађе могла детаљније развити, тиче се заштитничког елемента који већина ових птица има при појави ван куће, тј. на кући или штали (нпр. добро је имати родино, ластино или голубије гнездо на крову), или при свијању гнезда, док њихова појава у кући

или ударање у зид куће, као и улазак кроз прозор и слично, представља неповољно предсказање. Дакле, могло би се закључити да је улога птице на неки начин дводелна – везана за њено појављивање унутар/ван куће, тј. у домаћем/дивљем простору, што би се могло повезати са тим да ове птице, иако нису нечисте, ипак делом представљају *онај* свет, те ако се у домаћем простору помешају са људима, то не слуги на добро, а ако остану у свом дивљем простору, онда човеку могу донети добро. Донекле у вези са претходним јесте и чињеница да се чисте и божје птице не смеју убијати, да се не сме склањати, тј. растурати њихово гнездо, или пак јести њихово месо, јер ове птице представљају чуваре куће и укућана, стоке, њиве и усева, као и читавог домаћинства. Казне за овакве радње најчешће су смрт некога из домаћинства, помор стоке, гладна година, сиромаштво и др.

О жуни и још понекој птици

У трећу групу су сврстане птице за које се не може тачно одредити где припадају, тј. треба ли их сврстати у тзв. чисте или нечисте, јер су мало истражене или пак нису нарочито заступљене у народним веровањима. Овакву групу птица представља и А. Гура у својој монографији, и у њу спадају: *жуја* (тј. вуга), *сојка* (тј. креја), *стрнадица*, *сеница*, *чворак* и *зеба*, а у овом раду придодали смо им и птице *чапља* и *плаћо*, које се чешће јављају на јужнословенским просторима.

Све именоване птице предсказују својим оглашавањем неку несрећу (смрт или болест), која може погодити чељад или марву, или некакву непогуду: *жуја* предсказује смрт укућанина или кишу, док *сојка* „одводи“ болесника ако му стане на кров куће; *стрнадица* крештањем призива цркавање стоке; *сеница* која улети кроз отворен прозор наговештава велику несрећу, а ако улети у амбар – смрт у породици, при чему и крештањем наговештава исто; чак и *чворак* може предсказати несрећу ако се огласи при заласку сунца (у једном делу Русије), док *зеба* својим узвиком призива различите временске непогоде (Гура, 2005: 553–561).

Када је реч о *чапљи*, М. Филиповић у Височкој нахији бележи веровање да кад ова птица *иде низ воду биће лепо време, а ружно ако иде уз воду* (Филиповић, 1949: 196). На именовање *плаћо*, без неког јаснијег одређења о којој птици злослутници може бити реч, исти аутор је наишао у Височкој нахији: *Исто тако не слуги на добро ни ако се ноћу у близини куће чује птица „плаћо“, птица чији је глас као да плаче* (Исто).

Закључне напомене

Богати материјал са читавог словенског простора представљен у монографији А. Гуре и објављена новија теренска грађа са српских простора послужили су као основа за сведени преглед представа везаних за поједине птице злослутнице и за општије закључне напомене, засноване на датом дос-

тупном корпусу. При томе, свакако треба имати у виду да би богатија теренска грађа и, притом, из различитих области Србије допринела могућем озбиљнијем утемељењу ових закључних разматрања.

- Прва закључна напомена везана је за **врсту лошег предсказања** наведених птица. Дакле, неке од свих у раду наведених птица предсказују трагична догађања – смрт и болест, а неке предсказују одређена лоша дешавања, као што су лоше време, гладна година, ломљење судова, пожар и др. У складу са интензитетом њихове злослутности може се приметити и њихова заступљеност у народној традицији, тј. птице са великом злослутном атрибуцијом заступљеније су од оних које углавном најављују лоше време и сл.
- Друга закључна напомена односи се на разлику у томе да ли одређена птица **предсказује зло** – смрт или болест, жели да га донесе, или пак **обавештава, тј. упозорава на могући лош догађај**, нпр. на пожар или лоше време. Прва врста предсказивања односила би се на гаврана, врону и остале стрвинаре, који често представљају саму смрт и за које се каже да на својим крилима могу донети смрт или болест, док у птице које упозоравају на опасност углавном спадају оне које се сматрају чистим птицама. Такође, можемо додати и још једну подврсту – птице гласници или весници, а тај моменат објављивања несреће која се већ догодила може се јавити код различитих птица, али је најчешће везан за птице из породице враџна.¹⁶
- Трећа закључна напомена тиче се **начина на који птице могу предсказати несрећу или обавестити о њој**. Најчешћи начин је певање, тј. гласовно изражавање, што је често повезано са људским говором. Сматра се да птице ономотопејски изговарају одређене речи, нпр. *смрт!*, *умри!*, *киша!* и др., и на тај начин обавештавају људе о могућим несрећама. Остали начини предсказивања несрећа углавном су везани за птичје двојако предсказивање, али се не тичу њиховог оглашавања. Тако, на пример, ако птице у селу лете ниско, онда оне предсказују несрећу, а ако лете високо – предсказују срећу; такође, птице могу предвидети добро или лоше самим начином стајања на кући, временом у које се јављају или оглашавају (ноћ или дан, као и доба године¹⁷) итд.

¹⁶ О сличној подели говори и Д. Влчева, истичући неколико важних закључака везаних за груписање птица и њихових предсказивачких моћи и фокуса предсказивања: *По својим функцијама „знајуће“ птице појављују се у два вида – једне предсказују будућност, откривају Божју вољу, и друге – веснице онога што се дешава или се десило пред њима* (Влчева, 2003: 25).

¹⁷ Ако се птица огласи ноћу, свакако доноси несрећу јер је ноћ време које се односи на хтонски свет. Такође, неке птице би требало да се чују само у одређено доба године, јер ако се случајно поремети тај ред, па нека птица запева и у друго доба године, то свакако слуги на нешто лоше. О томе сведоче и стихови из епске песме *Перовић Батрић: Тад' закука сиња кукавица / Усред зиме, кад јој рока није, / У Заљути, селу маленоме* (у: Дела Вука Караџића, *Српске народне пјесме IV*, Београд: Просвета, 1969, стихови 48–50).

- Четврта закључна напомена тиче се **постојања неких непожељних радњи** у вези са одређеним птицама, за које се везују веровања да услед њиховог чињења могу произаћи негативне последице по актера; на пример, уколико деца ударају ласту или кукавицу, умреће им мајка, а ако се руши гнездо ласте или голубу, опустеће кућа или ће умрети неко из те куће и др. У неким случајевима забележено је и постојање обичајно-обредне формуле са магијском вредношћу (нпр. у Шумадији, везано за гаврана, каже се „*Ту ти глас, за морем ти част!*“), чије извођење представља заштиту од последица које понашање одређене птице може проузроковати.

Веровања везана за предсказања птица злослутница на словенским просторима, пре свега она која се тичу гаврана и вране, *доделила су им улогу злокобних весника, повезаних са смрћу и несрећама. Знатно је изгледела данас њихова општа птичја семантика обитавалаца небеских пространстава, твораца васионе и културних хероја* (Васева, 1998: 109; прев. аутор). Ипак, сматрамо да је можда једнако важно следеће: све ове птице и даље се оглашавају и – може се веровати у то или не – упозоравају на наилазеће невоље и објављују их, али их ми данас, отуђени од природе, пре свега не препознајемо, али и не чујемо њихов глас и не видимо њихов лет.

Литература

- Агапкина, А. Т., Д. Ајдачић и А. А. Плотникова (ред.). 2003. *Кодови словенских култура*, број 8, година 8: 1–169.
- Васева, Валентина. 1998. „Гарванџ и враната в представите на Българи и Румънци“. *Българска етнология*, бр.3-4: 89–110.
- Влчева, Десислава. 2003. „Птице у бугарским народним веровањима о свету и човеку“. *Кодови словенских култура* 8: 17–23.
- Гура, Александар. 2005. *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: БРИМО, ЛОГОС, „Глобосино“ - АЛЕКСАНДРИЈА.
- Делић, Лидија. 2011. „Гавранов монолог‘ Ивана В. Лалића“. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14: 285–296.
- Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер и Марија Стефановић. 2011. *Обратни асоцијативни речник српскога језика* (II део; од реакције ка стимулусу). Београд: Београдска књига, Службени гласник.
- Ђаповић, Ласта. 2009. *Смрт и оностраност у клетвама*. Посебна издања, Књига 66, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђорђевић, Р. Тихомир (уред.). 1909. „Обичаји народа српскога“, књига II. „Српски народни обичаји из среза Бољевачког“. Скупио их и описао Саветије М. Грбић учитељ. *Српски етнографски зборник*, књига XIV.

- Ђорђевић, Р. Тихомир и Веселин Чајкановић (уред.). 1925. „Живот и обичаји народни“ књига 14. „Различита грађа за народни живот и обичаје“. *Српски етнографски зборник*, књига тридесет друга.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. 1938. „Зле очи у веровању јужних Словена“. *Српски етнографски зборник*, књига LIII.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. 1953а. „Вампири и друга бића у нашем народном веровању и предању“. *Српски етнографски зборник*, књига LXVI.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. 1953б. „Вештица и вила у нашем народном веровању и предању“. *Српски етнографски зборник*, књига LXVI.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. 1958. „Природа у веровању и предању нашега народа“, II књига. *Српски етнографски зборник*, књига LXXXII.
- Ердџановић, Јован (уред.). 1921. „Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници и Шумадији“, књига XII. Од Јеремије М. Павловића. *Српски етнографски зборник*, књига двадесет друга.
- Ердџановић, Јован (уред.). 1931. „Живот и обичаји племена Куча“. Од Стевана Дучића. *Српски етнографски зборник*, књига XLVIII.
- Ердџановић, Јован (уред.). 1939. „Обичаји и веровања у скопској котлини – грађа“. *Српски етнографски зборник*. Од Миленка С. Филиповића.
- Ердџановић, Јован (уред.). 1948. „Живот и обичаји народни у Грузи“. Књига 26. Од Петра Ж. Петровића.
- Карановић, Зоја. 2011. „Гавран и соко као свадбени медијатори у три сватовске песме (или заборављена прича о иницијацији)“. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14: 125–140.
- Лома, Александар. 2003. „’Два врана гаврана’ Corvus corax у словенској епизи – компаративни поглед“. *Кодови словенских култура*, 8: 109–132.
- Мијусковић, Милицав. 1985. *Љубавне чини*. Београд: Народна књига.
- Милорадовић, Софија. 2010. „Крсте носим, Бога молим...“. *Зборник радова са пројекта „Истраживања српског језика на Косову и Метохији“*, Књига 1 (2008): 64–66.
- Милошевић А. и А. Цермановић. 1954. „Петао у хтонском култу код античких Грка и у српском народу“. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, XVII књига: 106–113.
- Самарџија, Снежана. 2011. „Црни гости и ћићеров кликтај (Птице у народном загонетању)“. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14: 83–110.
- СЕЗБ 1907. *Српски етнографски зборник*, књига седма. 1907. „Обичаји народа српскога“. Књига прва. Од Атанасија Петровића.
- СЕЗБ 1909. *Српски етнографски зборник*, књига тринаеста. 1909. „Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу“. Од Станоја М. Мијатовића.

- СЕЗБ 1911. *Српски етнографски зборник*, књ. XVII. 1911. „Главни српски жртвени обичаји“. Од Симе Тројановића.
- Сикимић, Биљана. 2011. „Птица без крила: птице у народним загонеткама“. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14: 9–26.
- СМ 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. 2001. Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић (ред.). Београд: ZEPTEK BOOK WORLD.
- СМР 1998. *Српски митолошки речник*, Друго допуњено издање. 1998. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић и Н. Пантелић. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт.
- Српски рјечник 1969. *Српски рјечник* (1818). Дела Вука Караџића. др Павле Ивић (прир.). Београд: Просвета.
- Тасић, Н., Д. Бошковић и М. Детелић (уред.). 2011. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14, Крагујевац: 1–171.
- Фајгел, Андреј. 2011. „Од сокола до кукавице: улоге птица у песничком језику гусала“. *Птице: књижевност, култура, Лицеум* 14: 51–59.
- Филиповић, С. Миленко. 1949. „Живот и обичаји народни у Височкој нахији“. *Српски етнографски зборник*, књига LXI.
- Филиповић, С. Миленко. 1972. „Таковци. Етнолошка посматрања“. *Српски етнографски зборник*, књига LXXXIV.
- Чајкановић, Веселин (уред.). 1927. „Српске народне умотворине“, „Српске народне приповетке“, Књига 1. *Српски етнографски зборник*, Књига четрдесет прва.

Nina Aksić

Birds of Ill Omen in Slavic Beliefs

This paper deals with birds of ill omen and beliefs related to their cries and calls. According to the presence of the ill omen attribute, these birds are sorted into three groups. The paper describes various divination types according to the calls of so-called *unclean* birds, as well as various prophecies, i.e. their ominous „weight“, on the basis of numerous examples from the Slavic cultural sphere, with additional, more recent examples from the Serbian space. The final remarks are related to four segments: the type of the listed birds' bad omen (death, disease / year of famine, fire, bad weather); prophecy of evil or merely information, i.e. warning about a possible bad event; the manner of the bird's prophecy or report of misfortune (a call, a manner of flight etc.); existence of undesirable actions related to certain birds (actions that could result in negative consequences for the person who performs them).

Key words:

Slavic cultural sphere, mythology, birds of ill omen, bird calls/cries, divination